

LES EMPREMES DEL MECENATGE DELS BORJA EN XÀTIVA

Mare de Déu de les Febres de la Capella dels Borja de la Seu de Xàtiva. Il Pinturicchio, 1497. Museu de Belles Arts de València. Foto. F. Alcántara

*Mariano González Baldoví
Director del Museu de l'Almodí de Xàtiva, 1995*

El primer autor a citar les mostres més significatives del mecenatge dels Borja a Xàtiva és Viciàna, i el seu testimoni adquireix rellevància, en la mesura que la data d'edició de la seua Crònica, 1563, és molt propera a la dels més antics inventaris coneguts de la Seu de Xàtiva, 1560, amb la qual cosa la informació d'ambdues fonts es complementa i ens facilita una relació dels records borgians que els contemporanis consideraren de major interès, i també d'altres que avui gaudirien d'una estima idèntica o semblant.

En enumerar les capelles, les rendes i els beneficis de la col·legiata, el cronista cita la Capella de Santa Anna, encara que atribuïnt-ne erròniament la fundació a una germana d'Alfons de Borja, quan, en realitat, aquesta sols actuà en representació del cardenal, i anomena també la Capella de la Mare de Déu de les Febres fundada per Francesc de Borja, cardenal de Cosenza i primer dels dos eclesiàstics homònims que van ser bisbes de Teano. Més endavant, descriu entre els objectes litúrgics de més relleu de la sagristia: dues capes pluvials, un coixí, un reliquiari i diverses relíquies, donats per Calixt III i Alexandre VI.¹ Certament ni són aquestes dues capelles les úniques edificacions xativines degudes als Borja, ni aquests objectes preciosos els únics que van enviar a Xàtiva o encomanaren des de Roma, i, *a sensu contrario*, no consta que algunes obres que la tradició considera donació d'ells ho siguen per raó del seu mecenatge, com tampoc no ho són alguns edificis que la historiografia sol atribuir-los.

Així, des que l'historiador romàntic Vicente Boix inclogué en les seues *Memorias de Xàtiva* un fantasiós passatge segons el qual, durant la visita que el cardenal Rodrigo de Borja va efectuar a Xàtiva el 1473 es deixà veure per la finestra del seu palau per dirigir la paraula al poble,² no pocs autors han repetit l'error de considerar casa dels Borja l'edifici que a Xàtiva es coneix com el Palau, recolzant la seua afirmació en el fet que sobre la porta d'accés hi hagués un escut amb les armes pontificies de Calixt III, i dos amb timbre episcopal i les armes usades pels eclesiàstics pertanyents a la branca de Rodrigo de Borja. Altres autors, coneixedors que en realitat l'esmentada casa era la de l'ardiaca, van justificar la presència dels blasons argumentant que tots dos pontífexs van ser ardiaques de Xàtiva i haurien sufragat reformes i millores a l'immoble. Allò ben cert és que ningú no ha aportat cap prova documental que a l'edifici s'haguessen dut a terme obres a càrrec d'Alfons o de Roderic de Borja.

¹ VICIANA, Rafael Martí de. *Tercera parte de la Crónica de Valencia. 1563*. (edició facsímil de la de 1882). València, 1980. Pp. 370-371.

² BOIX RICARTE, Vicente, *Xàtiva, memorias, recuerdos y tradiciones de esta antigua ciudad*. Xàtiva, 1857. Pp. 114 i 117.

Restes de la capella de Calixte III en la plaça de la Seu de Xàtiva, a principis del segle XX. Foto Simarro

D'altra banda, l'ardiaconat de Xàtiva va estar sempre vinculat a una canongia de la catedral de València i, encara que els dos futurs pontífexs haguessen tingut aquest càrrec - cosa que sols ha estat comprovada per a Alfons- haurien d'haver renunciat a ell en el moment d'accedir a la dignitat episcopal de l'església a què corresponia el canonicat. De manera que mai haurien recordat el seu ardiaconat xativí amb escuts episcopals, per la impossibilitat jurídica d'ostentar simultàniament ambdues dignitats. Per això, els escuts potser procedien d'un altre lloc, i ens sembla el més versemblant el palau que tenien els bisbes de València contigu a la col·legiata, atès que, arran del seu enderrocament el 1683, el dipòsit dels fruits que s'hi efectuava va passar a la citada Casa de l'Ardiaca.³ En tot cas, mentre la documentació no ens aporte proves en contra, haurem de considerar que cap dels papes Borja no va intervenir en hipotètiques reformes del conjunt d'edificacions que s'anomenaren Casa de l'Ardiaca, i actualment anomenem com el Palau.

L'ESPLENDIDESA DE CALIXT III. LA CAPELLA DE SANTA ANNA. RELÍQUIES, ORNAMENTS I OBJECTES LITÚRGICS.

El monument borgià més conegut i famós és la capella funerària de Santa Anna o capella del Papa, que també figura als documents com a capella de la Comunió, per haver

³ Arxiu Històric de la col·legiata de Xàtiva. *Libro de Determinaciones Capitulares de 1672 a 1692*. Capítol del 9 d'octubre de 1682. Ff. 236v-237.

tingut aquest ús. El començament de les obres es pot situar cap al 1450 ja que, pel maig de 1452, Bernat Sanç, procurador d'Alfons de Borja en València, anotà en la seua comptabilitat el pagament de deu lliures a Jaume Sobirats, a compte de l'import de fabricar

Porta desapareguda de la capella de Calixte III en la Seu de Xàtiva. Foto Sarthou, c. 1922.

la reixa de la capella.⁴ Un any més tard havia d'estar quasi conclosa, perquè Cristòfol d'Alemanya estava col·locant els vitralls.⁵

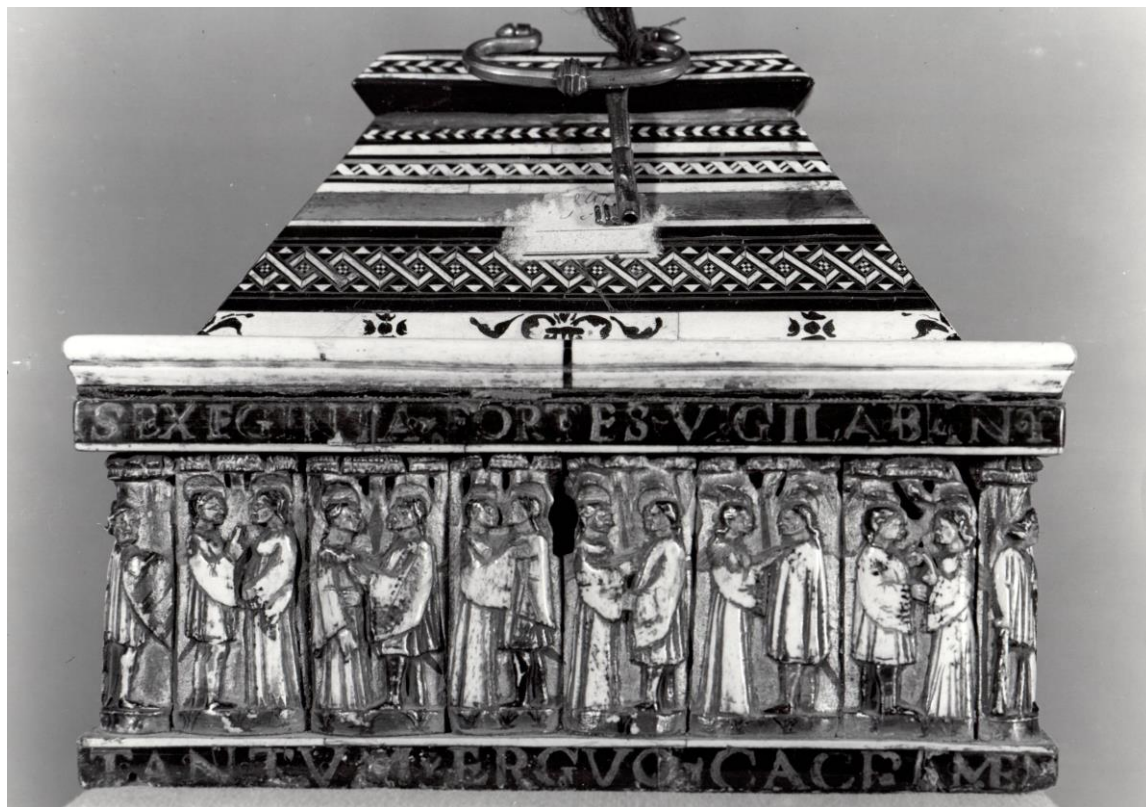
Les escassíssimes restes arquitectòniques i escultòriques que ens han arribat d'aquest recinte, com també les referències anotades en les actes del capítol eclesiàstic, sols ens permeten de fer-nos una idea molt elemental de la seua disposició, proporcions i ornamentació. Sabem que estava situada en l'angle nord-oest de l'església antiga, que les façanes requieien a l'actual plaça i al carrer de l'Abat Pla, i que el costat major del rectangle era paral·lel a aquesta via. Tot i que la construcció original hagué de tenir una sola planta, al segle XVIII se'n citen dues: la inferior o capella pròpiament dita que s'il·luminava mitjançant vidrieres, i la superior, destinada a arxiu, on hi havia un balcó amb ampit de forja.⁶

⁴ "Item, deu més lo dit Reverend senyor Cardenal, que és stat dat e pagat per ell a XXIII de maig MCCCCLII, a n Jacme Sobirats, deu lliures, e són li bestretes en paga e prorrata del que ha de haver per lo rexat que fa per a la capella de Xàtiva de dit señor. Ha ni àpoca firmada per la honorable senyora na Johana de Boria, rebuda per en Johan Cardona, notari, dicto die". Archivo di Stato. *Fondo Camerale I*, Appendice Camerale 25, *Llibre de rebudes del any MCCCCLII*. F. 114v. He d'agrair a Miquel Navarro la notícia referent a aquest document, així com les altres que donem a conèixer, tretes del mateix llibre i arxiu.

⁵ SANCHIS SIVERA, José. *Vidrieria historiada medieval en la catedral de Valencia*. Archivo de Arte Valenciano, IV, 1918. Pp. 23-34.

⁶ SARTHOU, Carlos. *Datos para la historia de Játiva*. Volum IV, apèndix C, Pp. 80-81.

L'accés des de la nau lateral -si és que en aquell complex i desconegut espai on es combinaven les restes de la mesquita islàmica i els arcs ogivals de la col·legiata podem

Taller dels Embriacchi. Arqueta de la col·legiata de Xàtiva. Desapareguda. Foto Arxiu Mas.

parlar amb propietat de nau lateral-, es feia a través d'un arc conopial guarnit amb prodigiosos cards de retorçudes tiges, i flanquejat per pinacles.⁷ L'interior constava d'una sagristia i, si més no, dues crugies de voltes estrellades amb florons -potser n'eren tres-, separades per arcs torals que descamsaven, com les nervadures, en mènsules amb les cartel·les esculpides. Del conjunt, que estava policromat en blau, or i vermelló, es conserven: dos cards, dues estàtues acèfales de Sant Pere i Sant Pau, una clau representant un calvari, una de les mènsules centrals amb l'àngel portador de l'escut del cardenal Alfons de Borja, i dues mènsules raconeres, la de Mercuri i la de Moisès.

Acabada la capella, Alfons de Borja donà el seu consentiment al capítol perquè hi celebrara les seues sessions, per estar encara en construcció la contigua aula capitular, però, conclosa aquesta, els canonges continuaren reunint-se en la sumptuosa capella funerària del cardenal bisbe de València. Això va motivar una discreta reconvenció del fundador, que els va haver de recordar que ja tenien lloc idoni.⁸ De tota manera, el règim jurídic hagué de ser diferent del de la resta de capelles familiars de la col·legiata potser perquè, a partir de

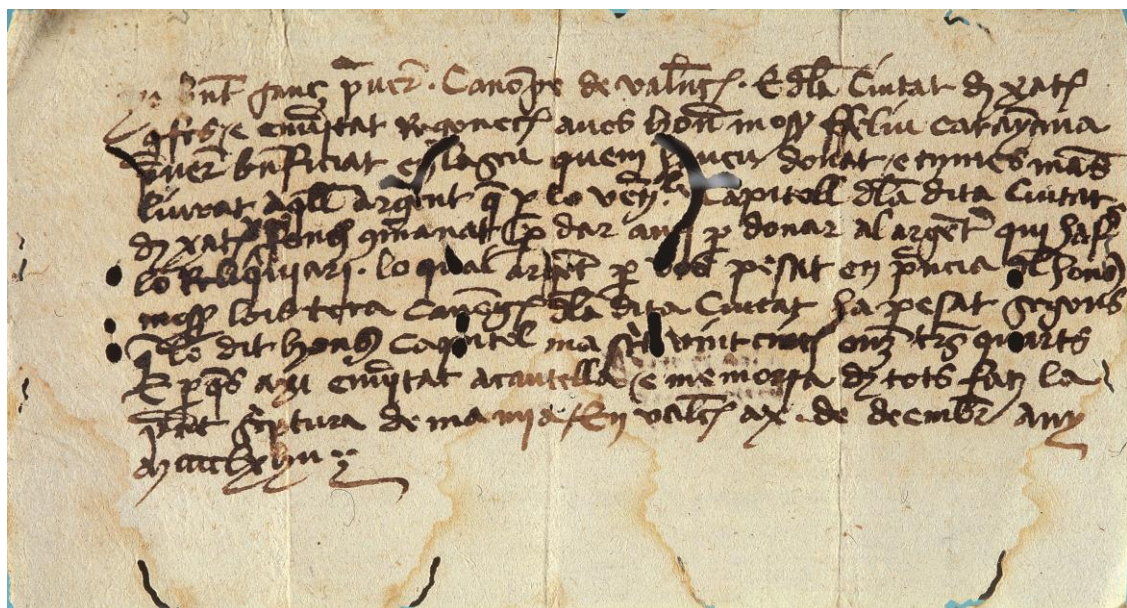
⁷ Potser siga el mateix que s'esmenta en l'acta de la sessió municipal de 9 de novembre de 1892, com "*un arco de piedra con adornos artísticos*". Arxiu Municipal de Xàtiva. *Libro de Actas Capitulares de 1892*.

⁸ VILLANUEVA, Joaquín Lorenzo. *Viaje Literario a las Iglesias de España*. Volum IV. P. 271. Madrid, 1806.

l'autorització concedida per Pau II a Roderic de Borja en 1470 per a traslladar-hi les restes del son pare i dels seus germans, revertí el dret en el capítol. En aquest sentit, és significatiu que Viciània la cite com a capella de la comunió i no esmente cap patronatge, com també

Reliquiari Major de la Seu i reliquiari de Sant Sabàs. Col·legiata de Xàtiva. Desapareguts. Fotos Arxiu Mas

Àpoca del 10 de desembre de 1461 del canonge Bernat Sanç d'haver rebut argent per fer un reliquiari. AHCX

ho és que en 1755 s'autoritzara sepultar-hi els beneficiats de la Seu,⁹ sense que hi haguera cap reclamació per part dels nombrosos parents dels Borja que vivien a Xàtiva o a València.

El 1458, ja sent pontífex, va remetre des de Roma una Bula en què feia donació de diverses relíquies, i, encara que en el text que va publicar Villanueva¹⁰ no es nomena el recipient en què es van enviar, Sarthou suposa que van arribar aquí a l'arqueta que hi havia a la seu, feta de taracea i plaques d'ivori i sortida del taller dels Embriacchi. Molt probablement va ser així, però no hem trobat cap document que ho confirme, perquè, amb molt poques excepcions, les caixes i cofrets que al segle XVI hi havia a la col·legiata estan enregistrats en els inventaris en la seua qualitat d'objectes útils per a guardar allò que tenia veritable interès per al capítol: relíquies, rosaris, collarets, etc., i per això no se'n fa esment del donant. Tanmateix, l'arqueta suposadament enviada per Calixt III únicament s'usava per guardar el Sagrament el Dijous Sant, segons consta en els inventaris.¹¹ En tot cas, no hi ha dubte que es tractava d'una bellíssima peça de mitjans del segle XV, feta en l'esmentat taller, les escenes galants de la qual no oferien l'interès narratiu que posseeix l'arqueta semblant de la catedral de València, ni la seua factura tampoc no assolía les excel·lències d'aquesta.

*Pere Joan Reixach. Retrat d'Alfons de Borja al retaule de Santa Anna. Museu de la col·legiata.
Foto F Alcántara*

⁹ Arxiu Històric de la Col·legiata de Xàtiva. *Determinaciones capitulares, 1754- 1755*. Acta del 10 de juny de 1755. F. 42.

¹⁰ VILLANUEVA, Joaquín Lorenzo. Op. cit. Volum I. Pàg. 18. Madrid 1802

¹¹ Arxiu Històric de la Col·legiata de Xàtiva *Determinaciones antiguas e inventarios de Sacristía*. F. 152 i ss.

Les relíquies enviades per Calixt III van ser col·locades en un reliquiari fabricat *ex-profeso* que tenia al peu el seu escut: "lo reliquiari major, obrat de talla, i en lo peu, les armes de papa Calixte que són un bou y tiara pontifical".¹² És evident que aquesta peça d'orfebreria, igualment perduda, va ser pagada pel pontífex, malgrat que no ens cosnte per escut, i també ens sembla indubtable que es tracta d'una obra valenciana, tant per les seues característiques formals com per la extraordinària semblança amb l'altre reliquiari desaparegut, que va ser encomanat en 1461 pel capítol col·legial a un argenter de València per mediació de l'esmentat Bernat Sanç, per guardar-hi les relíquies que no cabien en el primer.¹³

Del mateix obrador creiem que és el calze anomenat de Calixt III, un dels dos objectes d'orfebreria que d'ell es conserven. L'altre és el *Lignum Crucis*, segons la nostra opinió obra no valenciana, com exposem en aquest mateix catàleg.¹⁴ Hi hagué a la col·legiata molts més objectes deguts a la generositat del primer pontífex xatívi, els quals vénen descrits en els successius inventaris, fins que, progressivament, en desapareixen. De molts d'ells ens informà Sarthou en distintes publicacions, però mai de manera exhaustiva, com tampoc dels enviats per altres prelats de la família de Borja, per la qual cosa ens ha paregut convenient relacionar-los en l'apèndix documental.

L'ENCÀRREC A PERE REIXACH DEL RETAULE DE SANTA ANNA.

Per a l'altar de la capella, el fundador encarregà un retaule que des de principis del segle s'atribueix a Jacomart a partir d'una conclusió plausible extreta de relacionar distints fets documentats amb altres de suposats. Si bé és cert que el 1442 Jacomart, requerit per Alfons el Magnànim, va marxar a Nàpols on va romandre almenys cinc anys -a excepció d'un breu període-,¹⁵ el fet que durant la seva estada a Itàlia hagués pogut coincidir amb el cardenal Alfons de Borja, que per aquell temps encara no tenia previst construir una capella funerària a la col·legiata de Xàtiva, és sols una especulació. D'altra banda, com que el retaule de la capella de Calixt III era una obra mestra, el seu autor havia de ser un artista d'allò més prestigiós que, a més, havia d'haver tingut la possibilitat d'observar les novetats de la Itàlia renaixentista i de conèixer el prelat valencià. Tot plegat concorria a Jacomart, que esdevingué el candidat idoni i únic a l'autoria del retaule.

¹² Arxiu Històric de la Col·legiata de Xàtiva. *Memorial y inventari de les joyes y robes y ornamentals de la Yglesia Collegial de la present ciutat de Xàtiva*. Id. F. 272.

¹³ En 10 de desembre de 1461, el capítol de la Seu de Xàtiva va encomanar a mossén Feliu Saranyana que lliurara a Bernat Sanç, natural de Xàtiva i canonge de València, vint-i-cinc onzes, tres quarts d'argent, per donar-les "al argenter de València qui ha fet lo reliquiari". Àpoca sense signatura de l'Arxiu Històric de la Col·legiata de Xàtiva, el text de la qual n'ha estat facilitat per Vicent Pons.

¹⁴ S'estudien ambdues peces en l'apartat d'aquest catàleg dedicat a l'exposició.

¹⁵ COMPANY, Ximo. *La pintura hispanoflamenca*. València, 1990.

Pere Joan Reixach. Taula central d Santa Anna. Museu de la col·legiata. Foto F. Alcántara

Malgrat això, la casualitat ha fet arribar a les meues mans un document desconegut que, no sols invalida la conjectura, sinó que capgira tot allò escrit fins hui dia respecte a la cruïlla que va significar per a l'art valencià el binomi Jaume Baçó Jacomart-Joan Reixach. Es tracta d'un llibre de comptabilitat conservat a l'Archivio di Stato de Roma, en què el 21 de juny de 1452, Bernat Sanç, procurador d'Alfons de Borja a València, va registrar el pagament de trenta lliures a Pere Reixach, a compte de les noranta en què el mateix dia havien concertat davant el notari Joan Cardona per pintar el retaule per a la capella de Santa Anna. L'assentament comtable diu així: "Ítem, de més lo dit reverend senyor cardenal, que és estat dat e pagat per ell a'n Pere Rexat, pintor, a XXI de juny, any LII, trenta lliures. E

són-li bestret[es] en prorrata de aquelles XC lliures que ha de haver en tres pagues per pintar lo retaule de Sana Anna en la capella de Xàtiva de sit senyor, segons consta per contracte rebut per Joahn Cardona *dicto die*, e per àpocha rebuda per ell mateix”.¹⁶ D'acord, doncs, amb el valuós testimoni, Pere Reixach, de qui a penes tenim notícies, esdevé també autor del corpus pictòric atribuït durant quasi un segle a Jacomart, mentre que aquest passa a ser un artista secundari que va pintar una part del retaule de Catí. Amb això, la història de la pintura hispano-flamenca a València pren un caire inesperat que ens obliga a desestimar les atribucions tingudes com a segures, a revisar la confusa relació professional que existia entre Jacomart i Joan Reixach, ara menys rellevant, i a explicar, tant el mecanisme d'introducció de les formes renaixentistes a València en una època tan primerenca, com el de la pintura flamenca a Itàlia.

ALEXANDRE VI. LA CUSTÒDIA DEL CORPUS I L'ERMITA DE SANTA ANNA.

L'arxiu col·legial, que tan relativament generós és en notícies referents a Calixt III III, als bisbes de Teano, i a altres prelats, guarda un espès silenci a propòsit dens hemel papa Alexandre VI. I quant a Viciàna, sols cita com a donació d'aquest pontífex una capa de brocat i un estoig guarnit de perles, cap dels quals no apareix a l'inventari de 1560. En la biografia de Rodrigo de Borja publicada per Ventura Pascual¹⁷ diu aquest investigador que Nicolau V va nomenar Rodrigo de Borja chantre de la col·legiata de Xàtiva, en consideració a la liberalitat que havia tingut en temps passats i presents envers aquesta església. I si bé no especifica quins foren els obsequis que va fer, pensem que un va haver de ser el pagament de certes vidrieres, segons dades que va trobar Sanchis Sivera.¹⁸

La manca de notícies escrites que confirmen el despreniment d'Alexandre VI cap a la seva ciutat natal, "que la tenia en tant amor i memòria", segons les seves paraules, ha estat motiu d'estranyesa per a alguns historiadors que no han dubtat a atribuir-li la donació d'un retaule de talla conservat a la col·legiata, així com de l'extraordinària custòdia processional del Corpus. Cap document, ni escut, ni prova del patronatge sobre la capella, avala l'afirmació de Sarthou que Alexandre VI donara el retaule de la Pietat anomenada dels Escalons, i molt menys que hagués estat una obra italiana.¹⁹ De la mateixa manera, ni el cronista Viciàna recull, com tampoc no ho fan els nombrosos inventaris de la col·legiata que abracen tres segles, el fet que donara la custòdia de Corpus o l'argent per a fabricar-la, omissió increïble, si era certa la donació, esmentar per primera vegada a les *Memorias de Xàtiva* publicades per Vicente Boix el 1857.

¹⁶ *Llibre de rebudes del any MCCCCCLII*. Foli 115. Archivio di Stato. Roma. *Fondo Camerale I*, Appendice Camerale 25.

¹⁷ PASCUAL Y BELTRÁN, Ventura. *Játiva Biográfica*. Vol 1. València, 1931. P. 91.

¹⁸ SANCHIS SIVERA, José. "El cardenal Rodrigo de Borja en Valencia". *Boletín de la Real Academia de la Historia*. Madrid, gener 1924, P. 161.

¹⁹ GONZÁLEZ BALDOVÍ, Mariano. "La Pietat de la Seu. Algunes dades sobre el seu possible origen". *Xàtiva en agost*. Xàtiva, 1980.

*Custòdia Major del Corpus de Xàtiva. Detall de l'anvers. Museu de la col·legiata. Foto F.
Alcántara*

Profetes de la Custòdia Major del Corpus de Xàtiva. Museu de la Col·legiata. Fotos F. Alcántara

Així doncs, els testimonis del mecenatge d'Alexandre VI Xàtiva són ben exigus, per bé que podrien incrementar-se en el futur si algun dia es pogués establir un vincle irrefutable entre l'esmentat personatge i l'ermita de Santa Anna, vincle que de moment només és hipotètic.

Situada al cim de la muntanya cònica existent al límit nord de l'horta xativina, l'ermita de Santa Anna, per tenir les armes d'Aragó i de la ciutat esculpides a les mènsules del presbiteri, degué ser construïda a costes del municipi, mentre que el cor afegit posteriorment seria fruit del mecenatge del membre de la família Borja-Doms que va manar col·locar el seu escut en una de les claus de volta. El nom no ha aparegut mai. No obstant això, amb la natural reserva, però, creiem poder identificar-lo amb Rodrigo de Borja, basant-nos en els arguments que exposem tot seguit.²⁰

La comparació entre els àngels de les mènsules de l'ermita i el de la capella de Calixt III del Museu de l'Almodí revela una cronologia no massa distant, malgrat que els primers no assoleixen l'audàcia volumètrica ni la perfecció formal d'aquest. Això ens portaria a la possibilitat que Santa Anna s'edificara cap a mitjans del segle XV.

D'altra banda, segons l'informe que l'arquebisbe Fabián i Fuero va remetre al comte de Floridablanca, en el segle XIV ja existia una ermita dedicada a Santa Anna que va desaparèixer en època desconeguda per donar pas a l'actual. El problema rau a esbrinar si la substitució es va produir a l'època que indiquem més amunt. L'historiador Vicent Pons va trobar esmentada l'ermita de Santa Anna al testament d'Aldonça Crespi, rebut pel notari Ramon Pellicer el 10 de juliol de 1486,²¹ de manera que bé podria ser la que avui coneixem. Però a més, ara sabem que anualment el cardenal Alfons de Borja remetia, per mitjà de la seua germana Joana, una certa quantitat per pagar la festa que en honor de la santa se celebrava a la seua ermita, "segons és acostumat cascun any",²² postil·la que ens duria a avançar la dita construcció almenys una dècada sobre la data del document, que és de 1452. No obstant això, ni un document ni un altre permeten treure una conclusió definitiva.

²⁰ Ens hem ocupat d'aquesta ermita en diverses ocasions, afirmant que era obra de primers del segle XVI. Tanmateix, els documents apareguts recentment, així com altres consideracions de caràcter estilístic i heràldic ens fan rectificar en el sentit que aportem en el present estudi. Vegeu el nostre article: *L'ermita de Santa Anna de Xàtiva*. Papers de la Costera nº 2, Xàtiva, 1982.

²¹ "Ítem, lexe cinch sous de la dita moneda a cascun dels bacins, ecclésies e hermites deius scrites [...] e als bacins de les ermites de la Verge Maria del Puig e de Sancta Anna e de Sant Antoni e de Sant Senent". (Testament d'Aldonça Crespi, muller de Francesc Martí, cavaller de Xàtiva. Arxiu del comte d'Orgaz, Àvila. *Fons Crespi de Valldaura*, Leg. II. 7).

²² "Ítem, deu més lo dit Senyor Cardenal, que és stat dat e pagat per ell a VI de juliol any LII a la senyora Johana de Borja per mà sua, trenta e cinch reals d'argent, los quals [...] per trametre a Xàtiva, segons és acostumat cascun any dar e pagar per manament e ordinació del dit senyor cardenal, per la festa de madona Santa Anna del Puig de Xàtiva, on se diu missa cantada ab diacha o sostdiaca e XI preveres que fan lo offici, de orgue que sonen a lahor, honor e glòria de Nostre Senyor Déu e de la beneyta devota, a devoció del dit senyor. Ha ni àpocha rebuda per lo discret en Johan Cardona, notari, dicto die [...]. *Llibre de rebudes del any MCCCCLII*, F. 115v. Archivio di Stato. Roma. Fondo Camerale I. Appendice Camerale 25.

Escut d'un protonotari o abat de la família Borja-Oms. Ermita de Santa Anna. Xàtiva

D'altra banda, en opinió de Pere Maria Orts, el timbre de l'escut dels Borja-Doms que hi ha en una de les claus pertanyia a una dignitat eclesiàstica menor, com a abat o protonotari, circumstància que, per a aquestes dates, només coincideixen amb el futur Alexandre VI. En efecte, el 1453, Nicolau V va nomenar Rodrigo de Borja degà de la col·legiata de Calataiud; pel maig 1455, el seu oncle Calixt III, el va elevar al càrrec de protonotari apostòlic i, un mes més tard, l'autoritzà a permutar aquell deganat pel de la col·legiata de Xàtiva. Atès que l'any següent Rodrigo va ser creat cardenal, únicament va poder fer servir l'escut de les citades dignitats en el període que va de 1453 a 1456, ja que a partir del seu nomenament com a príncep de l'Església va haver de modificar el capel del timbre.

Es dona la circumstància que aquesta clau és major que la resta i que la pedra en què es va treballar és distinta de totes les altres utilitzades a l'interior de l'edifici, com a diferent és l'estil, que en canvi era molt similar al de la balustrada de l'arc del cor, suprimit en la restauració duta a terme el 1983.

En conclusió, creiem possible que Rodrigo de Borja pagara la construcció del cor de l'ermita dedicada a una advocació de gran predicament entre la seua família i que, per deixar testimoni del fet, li permeteren substituir una de les claus originals per una altra amb les seues armes.

LA FUNDACIÓ DE LA CAPELLA DE LES FEBRES PER FRANCISCO DE BORJA, BISBE DE TEANO
I CARDENAL DE COSENZA.

A imitació del seu parent llunyà Calixt III, el 1497, Francesc de Borja, bisbe de Teano i més tard cardenal arquebisbe de Cosenza, va fundar a la col·legiata una capella funerària sota l'advocació de la Mare de Déu de les Febres, que disposava d'una sagristia i d'una cambra annexes. D'acord amb un manuscrit de 1720 avui en parador desconegut que va pertànyer a Pascual Darder Borja,²³ en morir Francisco de Borja sense haver disposat la successió en la titularitat del patronatge, el capítol col·legial, mitjançant escriptura rebuda pel notari Lluç Pardo en 2 de gener de 1515, va concedir el dret de sepultura als seus parents més propers, que eren la seua germana Francisca, casada amb Felipe Cardador comanador de l'hàbit de Sant Jaume, i el fill d'ambdós, Francisco de Borja i de Cardador, segon bisbe de Teano de la casa de Borja.²⁴

El 1755, la dona Vicenta Darder de Borja va sol·licitar autorització al capítol col·legial per traslladar les restes del bisbe de Teano, Francesc de Borja i de Cardador, a la nova capella de la Mare de Déu de les Febres,²⁵ i el 1774, el seu fill, Felipe Amorós i Darder de Borja, marquès de Sotelo, va obtenir permís per traslladar la làpida sepulcral d'aquell, *"sin que se permita poner otra piedra alguna ni añadir más letras que las que en el día se*

²³ LIBRO 20 de diferentes noticias, echo por don Pasqual Darder y Roca, cuño es este libro que en él contiene 882 folios, echo en la ciudad de Valencia, y día 23 de el mes de enero de el año 1720, para noticia de lo que en sí incluye, en el tiempo presente y venidero. Aquest manuscrit, avui en parador desconegut, va eixir a la venda en València en 1986, i d'ell vaig poder fotocopiar els folis 233 al 242, dels que hi ha coia en l'AMX, els quals incloïen l'apartat titolat: "Justificación de cómo le pertenece a don Pasqual Darder, como descendiente de don Phelipe Cardador y doña Francisca de Borja, la capilla, sepultura, secrestía y cambra de Nuestra Señora de las Fiebres, construida en la Seo de la Ciudad de Xàtiva". D'acord amb aquest manuscrit, Francesc de Borja, cardenal de Cosenza, era fill de Martí de Borja, que era germà de Roderic Gil de Borja, avi d'Alexandre VI. Discrepa per tant de la filiació publicada per Ventura Pascual, (PASCUAL Y BELTRÁN, Ventura, op. cit.. Volum I, pàg. 290. València, 1931), segons la qual el cardenal de Cosenza seria fill de Joan de Borja, fill del dit Roderic Gil de Borja i d'altra dona distinta de Sibila Doms. En la mateixa obra, pàg. 303, dit autor transcriu una anotació del *Libro de Censos de Mensa común de 1ª clase de la Colegiata de Xàtiva, desde 1514* que es conserva a l'Arxiu del Regne de València, d'acord amb el qual Francesc de Borja i de Cardador, segon bisbe de Teano, era fill de Francesc de Borja i de Cardador i d'Elionor Joan, mentre que el manuscrit de Pasqual Darder Roca assegura que era fill de Felipe Cardador i de Francesca de Borja, germana del cardenal de Cosenza.

²⁴ Nota de peu de pàgina afegida en octubre de 2024 per a l'edició electrònica. Aquesta interpretació és un exemple perfecte de com els historiadors ens podem enganyar quan traguem conclusions a partir d'informació incompleta, molt tardana i, en aquest cas, interessada. En l'any 2013 vaig accedir a nombrosos documents molt més antics, en els que es veu com la capella era pròpia de tots els membres del llinatge Borja, qualsevulla que fora el seu estatus social. El cardenal de Cosenza i el seu nebot homònim no van fundar cap capella sinó que ornamentaren una existent. Pere Ferran Borja, nebot del segon bisbe de Teano, va pretendre ser patró exclusiu, expulsant als altres Borja, com amb el temps van aconseguir els seus descendents. Per això, el relat del llibre del marquès de Sotelo és interessat i fals. Com a investigadors, tenim el deure de rectificar les nostres afirmacions si es demostra que estan errades. Sobre els plets i raons del patronatge de la capella, vegeu el nostre llibre *La Capella de les Febres de Xàtiva. Monumentum domus Borgiae*. Institució Alfons el Magnànim. València, 2014.

²⁵ Arxiu Històric de la Col·legiata de Xàtiva. *Determinaciones Capitulares, 1754, 1755*. Capítol del 19 d'abril de 1755. Ff. 31v i 32.

encuentran figuradas en dicha lápida".²⁶ En tot cas, l'avanç de les obres de la construcció de la col·legiata va fer desaparèixer tot rastre de la primitiva capella, que era la primera a mà dreta entrant, i potser havia estat renaixentista, si hem de jutjar per la lletra humanística de la inscripció i per l'estil de l'escut Borja.

Escut de Francesc de Borja, bisbe de Teano, futur cardenal de Cosenza, i inscripció commemorativa de la renovació de la capella de la Mare de Déi de les Febres. Col·legiata de Xàtiva

²⁶ Arxiu Històric de la Col·legiata de Xàtiva. *Determinaciones capitulares*, 1770, 1774. Capítol del 7 de setembre, F. 238. Aquesta notícia és esmentada també per Sarthou. (SARTHOU CARRERES, Carlos. *Datos para la Historia de Játiva*. Volum V, apèndix I, P. 12. s/a d'edició, però posterior a 1939).

Per a la Capella de la Mar de Déu de les Febres el cardenal de Cosenza va enviar la taula titular obra de Bernardino di Betto, il Pinturicchio, de la qual es van ocupar Bertaux, Tormo, i molts altres autors posteriors. A més d'aquesta famosíssima taula, el prelat va enviar diverses relíquies que estaven incorporades a dues taules més, avui perdudes, que Ventura Pascual trobà descrites en un manuscrit del segle XVII de l'arxiu del convent de predicadors de València. Una representava la Passió i l'altra el Naixement, i deuen ser les que la documentació de la Seu enregistra com "dos taules (en les quals) hi ha moltes imatges scolpides en vidre, y dins aquelles moltes relíquies de sants".²⁷ Igualment hauria de ser regal seu el "*retablo con la figura de Nuestra Señora con el Niño Jesús que está en la sagrestía del traste de Nuestra Señora de las Fiebres*", com es descriu al *Libro de Visitas de 1609 a 1620* de la Col·legiata.²⁸ El mateix donant va contractar el 30 d'octubre de 1498 el fuster i mestre obrer de vila Carles Gonzálbez, un setial o banc, quoddam sconum, segons notícia que va publicar Sanchis Sivera.²⁹

LES DONACIONS DE FRANCISCO DE BORJA I DE CARDADOR,
SEGON DELS DOS BISBES DE TEANO PERTANYENTS A LA CASA BORJA.

El 1540, el bisbe Francesc de Borja i de Cardador, nebot del fundador de la capella, va donar diversos ornaments i vasos sagrats per a aquesta, dels quals ens interessa destacar: "sis senyals de or ab son bou per al drap de brocat, consemblants als que estan en lo drap, i dos calzes amb ses patenes de argent e un donador de pau de argent".³⁰

Un dels calzes passaria a la sagristia de la col·legiata per a ús dels canonges, ja que a l'inventari de 1560 figura relacionat entre els existents en aquesta dependència: "altre càlser gran de argent daurat, ab les armes del cardenal de Cosenza en lo peu i amb la patena de argent daurada, ab la Pietat en mig amb un títol que diu, *Panem Verum*." La copa de l'altre es va renovar el 1685, i, immediatament el calze va ser confiat al president del monestir de Montsant perquè el portara davant l'abat de Valldigna a fi que el consagrara, la qual cosa indicaria una certa relació familiar entre els patrons i l'abat, o entre els cistercencs i el patronatge.³¹

²⁷ Arxiu Històric de la Col·legiata de Xàtiva. "Inventari de les joyes y béns de or, argent, brocat, seda e altres, de la sacristia de la Seu de Xàtiva". *Determinaciones antiguas e inventarios de Sacristía*. F. 152 i ss. Llibre 66.

²⁸ Arxiu Històric de la Col·legiata de Xàtiva. "Inventario de la plata y ornamentos de la yglesia collegial de Xàtiva, hecho en el año 1620. *Libro de visitas, 1609, 1620*. F. 723v.

²⁹ SANCHIS SIVERA, José. *Maestros de obras y lapicidas valencianos en la Edad Media*. Archivo de Arte Valenciano XI, 1925, Pp. 23-52.

³⁰ Arxiu Històric de la Col·legiata de Xàtiva. Llibre 66. "Memòria de la donació feta per lo reverendíssimo senyor bisbe de Tiano al reverent capítol." *Determinaciones antiguas e inventarios de sacristia*. F. 82.

³¹ Arxiu Històric de la Col·legiata de Xàtiva. "Y axí mateix en dit dia los dits senyors determinaren que el calis del trast de les Febres, per quant se avia fet la copa nova y se avia de consagrar, que se li entregàs al president de Montsant, fra Esteve, per a que per mans de este le enviàs al senyor abat de Valldigna per a que el consagràs". *Libro de Determinaciones Capitulares de 1672 a 1692*. F. 299v. Arxiu de la Seu de Xàtiva

De tot el mobiliari, obres d'art, roba i vasos sagrats que hi hagué a la capella de la Mare de Déu de les Febres, sols se n'ha conservat la taula del Pinturicchio, que va ser traslladada el 1818 a l'Acadèmia de Sant Carles de València, pel que sembla per fer-ne una còpia, i mai no tornà al seu altar de la col·legiata xativina. El personatge retratat a la taula, Francisco de Borja, cardenal de Cosenza, representa uns seixanta anys, i, com que aquesta cal datar-la cap a 1497, el comitent degué néixer entre 1435 i 1440, dates que fan més versemblant la filiació citada per Ventura Pascual, que no la que figura al *Libro de Pascual Darder Roca*. D'acord amb la primera, el cardenal devia ser cosí germà d'Alexandre VI per ser fill d'un germà de pare del pare del pontífex.

APÈNDIX DOCUMENTAL

Per relacionar els objectes donats a la Seu pels pontífex i per alguns dels prelats xativencs de la Casa de Borja dels segles XV i XVI, hem triat l'inventari més antic conservat, el de 1560, inclòs en el llibre núm. 66 de l'Arxiu Històric de la Col·legiata de Xàtiva, *Determinaciones antiguas e inventarios de Sacristía*, folis del 152 al 190. El fet que siga cronològicament bastant pròxim a les donacions té l'avantatge respecte d'inventaris posteriors que, en la majoria dels casos, els canonges recordaven a qui corresponia cada objecte, i, d'altra banda, que les peces peribles, com ara els ornaments, no venudes o desfetes pel capítol de la Seu, encara estaven en ús. Amb la finalitat de facilitar la comprensió, les hem agrupades per personatges, alterant l'ordre original en el que venen enregistrades. Cal aclarir que la majoria dels inventaris són del que hi havia a la sacristia, per la qual cosa no recullen les peces que pogueren haver en les capelles privades, en especial les que encomanaren Alfons de Borja per a la de Santa Anna, i els dos bisbes de Teano per a la de les Febres. En dit sentit, hi ha un inventari específic de la Capella del Papa fet en 1771, el qual descriu, entre altres "*un sagrario a lo antiguo, sobredorado*", però no podem afirmar que pertanyguera a la dotació original disposada pel fundador.

Objectes donats per Calixte III

- Primo, un càlser de argent daurat ab sis imatges, obrat de fullatges en lo peu, ab sa patena gran y en mig una imatge de la Pietat ab un títol entorn y diu Papa Calixte.
- Item, altre càlser de argent miganser, daurat, ab les armes de papa Calixte, ab tres medalles y en la una la ymage de la Pietat, ab sa patena daurada y en mig una image de Déu lo Pare y lo pom en la mà.
- Item, dos canelobrets chichs de argent, ab les copes entretallades, per los peus, les armes de papa Calixte, los botons y entorns de dits canelobrets, daurats.
- Item, dos canadelles de argent sens anses, daurades, ab ses cubertes damunt; de papa Calixte.
- Item, una creu de argent daurada, entretallada, ab les armes de papa Calixte (en) lo peu, ab hun crucifix de argent de bulto.
- Item, hun reliquiari de argent daurat, obrat de talla, al peu les armes de papa Calixte y moltes reliquies y dalt, la spiga de or, també entretallada, ab una imatge de Nostra Senyora, smaltada en blanch y coronada de or, perles, y un septe en la mà (amb) una perla bella, y a la altra part una imatge de la pietat smaltada de blanch, ab ses portes de or ab ses agulles de or y una perla en

cascuna agulla y dita spiga o armari, quatre perles chiques a una part y a l'altra part dos chiques, la qual donà papa Calixte.

- Item, un sarpaser y septre de argent ab una spongeta de argent, de papa Calixte.

- Item, hun reliquiari chich daurat ab una creu chica en la qual hi ha hun tros de la spina y tres pedres fines y engastades en dita creu, y en lo mig de la creu una pessa de or hon stà lo tros de la spina que donà papa Calixte.

- Item, en lo tercer calaix, hi ha hun vestiment de brocat major, en lo qual stan les armes de papa Calixte, ço és, casulla, dalmàtiques ab sos fresos, una capa ab sos fresos y capiró, y dos stol·les, tres maniples y dos collarets, tot de brocat vert, ab ses franges y flocadures de seda de grana y fil de or, ab sos stalvis.

- Item, en lo mateix calaix, (*d'altre armari*), una capa antiga tota de fil de or, ab àngel brodada, ab son fres y capilla, ab les armes de papa Calixte, nomenada Araceli.

- Item, un drap de brocat de Papa Calixte.

Objectes donats per Francesc de Borja, cardenal de Cosenza i bisbe de Teano

- Item, altre càlser gran de argent, daurat, ab les armes del cardenal de Cosenza en lo peu, i ab la patena de argent daurada ab la Pietat en mig ab un títol que diu *Panen Verum*.

- Item, dos taules (*en les*) quals hi ha moltes imatges scolpides en vidre y dins aquelles moltes relíquies de sants, les quals donà la bona memòria del cardenal de Cosenza.

Objectes donats per Francesc de Borja i de Cardador, bisbe de Teano

- Item, hun donapau d'argent daurat ab la ansa, crucifixi, la Maria, Johan, tot de argent engastada una pedra vermella, y al peu de la creu una calavera d'argent, y alt, en la spiga una imatge y dins una "O" de argent y dos homenets assejts damunt dos drachs de argent y dos garbes de argent, una a cada part, tot daurat. Lo qual donà Francés de Borja, bisbe de Tiano.

- Item, en dit calaix, una casulla ab tela de or sens costura, ab son fres y stola, maniple forrada de tafatà de grana ab son stalvi, ab les armes de Borga.

- Item, una altra casulla de brocat y domàs blanch ab son fres, forrada de tafatà carmesí, ab les armes de Borja.

- Item, altra casulla de velutat carmesí ab son fres, stola y maniple, ab les armes de Borja, les quals tres casulles donà lo bisbe Cardador.

- Item, unes sabates tapins, ab calses de domàs blanch, ab dos mitres, la una vermella y l'altra blanca, ab huns guans de seda blanca brodats de fil de or y seda verda y blava, tot per a dir missa lo bisbe, tot en una capsà ab les armes de Borja.

- Item, hun drap de brocat carmesí y vert, ab lo capell de cardenal Borga, y donà lo bisbe Cardador de Tiano.

- Item, un cobertor de cetí de grana, lo qual donà lo bisbe de Tiano.

Objectes donats per eclesiàstics de la família Borja no especificats als inventaris

- Item, hun calser de argent, chich, blanch, ab les armes de Borga y ab la patena ymproperis daurats y la patena de argent y una mà.

- Item, hun cofrenet obrat de tersia, ab armes de Borga, ab bolichs de relíquies de sants y hun saltiri de fusta blanca.

- Item, vestiments de domàs vert vell, ab ses flocadures, ço és, casulla, dalmàtiques ab dos stolles, dos collarets, grimal y davant altar, ab armes de Borja.

- Item, en lo mateix calaix, una capa de domàs vert, ja vella, ab son fres, ab armes de Borja.